

EBÜLFEZ ELÇİBEY VE ÜÇ MAKALE VE ONLARIN TENKİTİ HAKKINDA NOTLAR¹

Three Articles And Notes On Their Criticism and Ebulfez Elchibey

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
Cilt: 53 Sayı: 1 DOI: 10.1501/Dtcfder_0000001333 Yayın Tarihi: 2013

EBÜLFEZ ELÇİBEY

Çev: Muhammet KEMALOĞLU*

Öz

Bu makalede Ebülfez Elçibey, 1983’de “Edebiyat ve İnce sanat” gazetesinde yayımlanan Azerbaycan’da ki birkaç epigrafik abide hakkındaki makalelerle ilgi 1985’de M. S. Nemetova, akademik Z. Bünyadovl’a birlikte yaptıkları tenkiti makaleyi eleştirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ebülfez Elçibey, Nemetova, Bünyadov, Makale, Eleştiri.

Abstract

In this article, Ebulfez Elchibey, 1983, "Literature and Fine Art" published in the newspaper articles about the interest in Azerbaijan in 1985, several epigraphicmonument M. S. Nemetova and academic Z. Bunyatov criticizing the article they criticize.

Key Word: Ebulfez Elchibey, Nemetova, Bünyadov, Articles, Criticism

GİRİŞ

1983’de “Edebiyat ve İnce Sanat” gazetesinde Azerbaycan’ın bir kaç epigrafik abideleri hakkında makale yayımlamıştır. Makaleler “Abideler Diyarı”², “Gence Sırlar Hazinesidir”³ ve “Bir Abidenin Sırrı”⁴ adlanır. 1985’de M. S. Nemetova⁵, Z. Bünyadovl’a⁶ birlikte bu makaleler hakkında

1 E.Eliyev, Tarih İlmleri Namizedi, 5.06.1986, Əbülfəz Elçibəy, Azərbaycanın Başlayan Tarix, Tərtibçi və Redaktor: Mircəlal Yusifli, Bakı, "Adiloğlu", Nəşriyyatı, 2003, s. 78-81, Mircəlal Yusifli, Elçibəy İrsini Araşdırma Mərkəzinin Direktoru, Multi Medya.

** Gazi Üniversitesi Tarih Yüksek Lisans, TRT Genel Müdürlüğü, Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı, Turan Güneş Bulvarı, 06109, Or-An-Ankara, muhammetkemaloglu@gmail.com.

2 Ebülfez Hüsəyini-Mürsel Mürselov, 18 Fevral 1983.

3 Ebülfez Hüsəyini, 19 Avqust 1983.

4 Şamil Fetullayev-Ebülfez Hüsəyini, 19 Kasım 1983.

5 Nemetova, Mehriban, Azərbaycan'ın Epigrafik Abideleri, Bakü, 1985; AMEA'nın muhabir üyelerinden Meşedi Hanım Sadulla Kızı Nemetova, Bakü, II Zabrat kasabası, 05.01.1924, Bakü Devlet Üniversitesi, oryantalist tarihçi. 50 yılı aşkın bir süre Azerbaycan'ın tarihi topraklarında mimari yapıları, mezar taşları, metal eşyalar üzerindeki çeşitli Arapça yazılmış Arap-Fars-Türk dilli yazıtları tarihi kaynak gibi takdim etmiştir. Yazıtlar, Azerbaycan'ın ekonomik, siyasal, kültürel-ideolojik mimarlık, edebi heykeltıraşlık sanatı, toponimi, Azerbaycan halkının teşekkülü, filoloji vb. sorunlara dair en net, orijinal, bazen hatta tek bilgi veren kaynaklardır. Kitabelere göre Azerbaycan'da ruhanilerin ülkenin sosyo-politik, ekonomik, kültürel ideolojik yaşamında önemli rol oynamaları ve Azerbaycan'ın İslam ülkeleri ile ilişkilerini ortaya koymuştur.

“Bazı Epigrafik Abidelerin Tahrifi Hakkında” adlı tenkiti makale yayımlamıştır (Azerbaycan İA Haberleri, 1985, N3: 132-136).

Tenkit edilen makalelerin müellifleri (özellikle de E. Hüsəyni⁷ sık sık eleştirilerek) “Tarihi Gerçekler Sahteletirmekte”, bu sahada “tətkikatların neticələrinə hasır olunmuş əsərlərdən tamamıyla habersiz” olmaqta, “tamamıyla yanlış nəticələr çıxarmaqta”, “doğru okunmuş yazıları təhrif etməktə”, məsələlərə “məntiqsiz, ciddi yanaşmamakta”, “şübhəli söyləmələrdə bulunmaqta”, “bir dizi böyük

Azərbaycan'da fəaliyyət göstərmiş Kəndəriyyə, Bəktəşiyyə onun kolu olan "Baba-Samit", Həlvətiyyə, Nəxşibəndiyyə, kolu "Aleviyyə" gəbi sufi topluslarının çalışmaları açıqlamışdır. Urud anıtları, Albən aşirətlərinin Türkləşməsi, İslam'ı qəbul etməsi və Azərbaycan həkının oluşumunda katılığını və Zengezur'un Azərbaycan toprağı olmasını qanıtlamışdır. Təməl bilimsəl əsərlərin isimləri:

- XIV.-XVI .Yüzyıl Şirvan Tərihinin Öğreniləməsinə Dair, (Epigrafik Anıtlar Əsasında), Bakü, "Bilim", 1959.
- Azərbaycan'ın Epigrafik Anıtları,(XVII.-XVIII. yüzyıllar), Bakü, "Bilim", 1963.
- Azərbaycan'ın Hətiə Anıtları,XII.-XIX. yüzyıllar, Bakü, "Bilim", 1981 (Rusça).
- Azərbaycan'da Pirlər, (Sosyal-İdeoloji Mərkəzlər), Bakü, "Azərneşr", 1991.
- Azərbaycan'ın Epigrafik Abidələri Toplusı, I. Cild-Bakı, Abşeronun Arap-Fars-Türk Dilli Kitəbələri (XI.-XX. Öncə), Bakı, "Elm", 1991 (Rusça).
- Azərbaycan'ın Epigrafik Anıtları Toplusı,II. Cild-Şeki-Zaqatala Bölgəsinin Arap-Fars-Türk Dilli Kitəbələri (XIV.-XX. Öncə), Yeni Nəşrlər Evi, 2001.
- Azərbaycan'ın Epigrafik Anıtları Toplusı ,III. Cild-Nahçıvan Mə-nin Arap-Fars-Türk Dilli Kitəbələri (XII.-XX. Öncə), Yeni Nəşrlər evi, 2001
- Zaqafqaziyanın Epigrafik Abidələri (XI.-XIX. Əsrlər), Bakı, Elm, 1972, 320 s.
- Azərbaycanın Cənub Rayonları Arazisindəki Epigrafik Abidələr Həkkında, Azərb. SSR EA Həbərləri, İc. elm. ser, №2, sayfa: 17-22.

6 Ziya Musa oğlu Bünyadov ,24 Aralık 1921,Astara-21 Şubat 1997, Bakü . Azərbaycanlı Tərihiçi.

Əsərləri: Quranın Sürələri Azərbaycan Dilində, Ərəb Dilindən Tərcümə Edənlər: Ziya Bünyadov və Vəsim Məmmədəliyev ; Bünyadov, Ziya,Kırmızı Terror, Azərbaycan Dəvlet Nəşriyatı, Bakı,1993;Azərbaycan VII.-IX. Yüzyıllarda;Azərbaycan Atabəylər Dəvleti (1136-1225) ;Kafkasya Albanyası Tərihindən;Hazar Dənizi Arap Məhəzərlərində;Toprak Mülkiyyəti Vergilərinin Türli: Vergilər və Həzəmşahlrın Vergi Toplayışı (1097-1203);Dinlər, Tərikətlər, Məzhəplər;Polis Məmurı Dömbül Bəy'in Məcərası (Bənzətim;Nahçıvan Səncəğinin Ayrıntılı Dəftəri ;Tərihname vb. çalışmaları vardır;Буниятова З.М.:Азербайджан в VII-IX вв. Изд-во АН Азәр. ССР, Баку, 1965;Избранные сочинения в трёх томах. Элм, Баку 1999. Этi "Сочинения" пəдваряются краткой биографией, написанным его сыном Джамилом, и очерком "Зия Муса оглы Буниятов-выдающийся учёный Азербайджана" пəра Н. Вəлиханлы. Приложено также полное факсимиле автобиографии;"Шихаб ад-Дин Мухаммад ан-Насави. Жизнеописание султана Джəлал ад-Дина Манкбурны" (издание критического текста, перевод с арабского, предисловие, комментарий, примечания и указатели). "Восточная литература", Москва, 1966. 307 стр. текста памятника + 422 стр. перевода и комментарий.

7 Əbulfəz Hüsəyni 1925 yılının baharında Güney Azərbaycan'ın Təbriz şəhərində doğdu. Burada orta təğitim almış, Fars dilinə və klassik Doğu ədəbiyatı dərindən vəkif olmuşdur. Gənclik dənəmindən onda şiirə mərəq sarmış, ilk şiirlərini yazmışdır. Milli Bağımsızlıq hərəketinə katılmış, Güney Azərbaycan'da Dəməkratik həkümetin kurulması və pəkistirlməsinə fədakarca çalışmışdır. Fəkat dəməkratik yapıya karşı şah ordusunun təcavüzündən sonra təkip ediləğı için Kuzey Azərbaycan'dan siyasi sığınma tələbində bulmuşdur (1946). Burada Bakü Tıp Yüxsək Okulunun Dışçilik şubəsində təğitim almışdır (1947-1950). Burayı başariyla bitirdikdən sonra Karadağ'da orta okulda öğrətmənlilik yapmışdır (1954-1957). Sonra Bakü'də 160 sayılı ortaokula gəçti (1957). "Güvərcin" çocuk dergisində çalıştı (1958-1959). Burada ilk çocuk hikayələrini və şiirlərini yayınladı. Azərbaycan Bilimlər Akademisi Nizami adına Ədəbiyat Enstitüsündə asistan oldu, aynı zamanda, "Mirza Ağa Təbrizi'nin yaşam və yaraticılığı" konusunda doktora çalışması yaptı. Ədəbi yaraticılıqla öğrencilik dənəmindən uğraşmış, şiirlərini və ədəbi çevirilərini basında dženli yayınlamışdır. Şiirləri "Məhəbbət Alovlan" kitabında toplu halde yayınlanmışdır. Nəsimi həkkində "Bən Bu Cihana Sığmazam" adlı əsəriylə "Dedem bana kör dedi" dramı Azərbaycan Dəvlet Güzəl Sənətlər Enstitüsü öğretim tiyatrosunda səhnəyə konmuşdur. Qulamrza Cəmşidi ilə birlikdə yazdığı "Hacı Kərim'in Aya Seyahati" komedisi uzun sürə tiyatro səhnəsində səhnələnmişdir. Hafiz Şirazi'nin "Seçilmiş Şiirləri" (1967) onun çevirisi ilə toplu tirajla bırakılmışdır. Nəbat'i'nin, Hətai'nin seçilmiş əsərlərini tertip edip mukəddimə ilə yayınladı. Hakani'nin, Şəbüstəri'nin, İrəc Mirze'nin şiirlərini dilimizə çevirmişdir. 1987 yılının Aralık ayında Bakü'də vəfat etmişdir. MK.

yanışlara yol vermekte” vb. tenkitten daha çok zan altında bırakmakta, suçlanır, işte o zaman ise “bu işte uyanık, akıllı, temkinli ve halka muhabbet lazımdır ki, tarihini sahteletştirmesin” hükmü ile itham edilmektedir.

“Tenkiti” makalede bir garezcilik ve nefret kendisini tamamıyla gösteriyor, suçlanan müellifler, özellikle E. Hüsaynı tarihi sahteletştirmekte itham edilmektedir. Ancak aynı makaleleri dikkatle, arka arkaya okuyunca müelliflerin tarihi sahteletştirmek değil, ilmi hakikati daha derinden araştırmak isteği olduğu görülüyor. Öğretmek değil, hatırlatmak istiyoruz ki, ilmin esas maksadı var olan gerçekliği öğrenmektir. Bu ise hiç bir zaman birden-bire olmaz, her hangi bir tarihi gerçekliği de gün yüzüne çıkarmak için, bir meseleye tekrar tekrar bakmak lazımdır. Buna göre de “öğrenilmiş” sayılan her hangi bir meseleye kimsenin (o cümleden de tenkit edilen makale müelliflerinin) yeniden müracaatı kabahat sayılmamalı, aksine onların ve makalelere kendi sayfasında yer veren matbuatın işi takdir edilmelidir. İlimde defalarca gösterilir ki, her hangi bir ilmi mübahaseye hüküm, yasak ve inzibati yolla son koyulamaz. Tenkiti makalede haksız istihza ve ithamla beraber, iftira olmasa da iftiraya benzerlik de vardır. Orada şöyle bir cümleye rastlıyoruz: “Hüsaynı hatta metnini sahteletştirdiği kitabe hakkındaki karma karışık yazısını Gence müzesinde sergilenen abidenin yanındaki bölmede yerleştirmeyi de müze görevlilerine tavsiye etmeyi unutmamıştır. Gazete de küre biçimindeki kap ile beraber konulmuş kitabe hakkındaki yanlış fikirler-uydurmalar içtimaiyata tebliğ ediliyor ve tarih sahteletştirilir” (Azerbaycan İA Haberleri, 1985, N3: 135-136).

Birincisi, bu sonuncu cümlede ne denildiği açık değil, ikincisi ise, gazeteyi tekrar tekrar okuduk, ancak Hüseynli'nin öyle bir teklifine rastlamadık? Makalenin umumi ruhundan şöyle anlaşılıyor ki, Azerbaycan'ın epigrafik abideleri hakkında yalnız epigrafik mütehassısı yazmalı, söz söylemelidir. Başka bir yandan da, güya ki, bu makalelerde bahsedilen meseleler artık çoktan halledilmiş, tenkit olunan makalelerin müellifleri ise doğru tespit olunmuş ilmi meseleleri sahteletştirmekle meşguldürler. Kesinlikle diyebiliriz ki, epigraf M. Nemetova kendi sanatına belki de haddinden fazla kıskançlıkla yanaştığına göre, yanlış yerde bulunmaktadır. Onun tenkit ettiği makalelerde yeniden dokunulan meseleler bugünkü ilmimizin seviyesinde halledilmemiş olarak kalır. Biz hiçte tenkit (daha çok itham) edilen müellifleri müdafie etmek fikrinde değiliz. Onların yazılarında ara-sıra yanlışlara rastlayabiliriz. Ancak bu o demek değildir ki, onlar tarihi sahteletştirmekle meşguldürler. Yanlış yapmak, yanlış olmak başkadır, sahtekârlık başka. Âlim, tetkikatçı yanlış bilmeyerekten ediyor, sahtekârlığı bile-bile. Ona göre de E. Hüsayn'ı, M. Mürselov⁸ ve Şamil Fetullayev'i⁹ sahtekârlıkla itham etmek çok büyük adaletsizliktir. Bir daha belirtelim ki, Sayın M. Nemetova yeniden dokunulan bir dizi meseleleri halledilmiş sayıyor.

8 Mürsel Mürselov , folklorcu, edebiyatçı.1922 yılında Ağsu ilinin Geşed köyünde doğdu."Aşık Mirza Bilal'in Hayat ve Yaratıcılığı" konusunda doktora yapmıştır.1983 yılında vefat etti.

9 Şamil Seyfulla oğlu Fetullayev (24 Aralık 1928)-mimari ilimleri doktoru, profesör, AMEA'nin muhabir üyesi, Azerbaycan SSCB'nin emektar mimarı. Başka eserli: Fetullayev, Şamil, “İlk Azərbaycan Parlamentinin Binası” Məşvərət, N1–2, 1997; XIX. Əsrin Sonu – XX. Əsrin Əvvəllərində Azərbaycanda Memarlıq və Şəhərsalma, Bakı, 2003, səh 368; Архитектура жилых домов Баку XIX-XX вв;Арх-ра градстроит-во Баку XIX – нач. XX в.; Fətullayev Şamil. Şəki Abidələri [Mətn],Ş.Fətullayev; red. M.Nəcəfov.-B.: Gənclik, 1970.-18 s.

Aslında böyle midir? Önceden diyebilir miyiz ki?

Hayır!

Mesela: Gence’de müzede (Bayramov, 2010:15)¹⁰ saklanan şar konusvarı (konik) kap ve onun üzerindeki yazı. Bu kabın üzerindeki şekiller ve yazı hala da gerekli seviyede öğrenilmemiştir¹¹. Vakti ile onun üzerindeki yazıyı, S. Kerimzade “peser”-”oğul” sözünü de ilave etmekle şöyle okumuştur:

10 Müzenin Tarihi: N. Gencevi adına Tarih Diyarşünaslık Müzesi'nin temeli 1924 yılında atılmıştır. Müzenin oluşturulmasında Gence seminerinin öğretmen ve öğrencilerinden İ. Caferzade, S. Seyidov, C. Refibeyov, F. Melikov ve başkaları aktif yer almışlardır. İlk yıllar müze 2 şubeden ibarettir: 1.Diyarşünaslık,2.Tarım.

Müzenin 500'den fazla eser vardır.1927 yılında Hanlar'da Alman kökenli Y.İ.Hümmel arkeolojik kazılar yapmıştır. Gence Tarih-Diyarşünaslık müzesi 1972 yılında şimdi bulunduğu binaya taşınmıştır. Bu bina Cavad Hanın torunu İsmail Han ve Adil Han Ziyadhanovlar'a aittir. Cavad han Gence'nin son bağımsız hanı idi. Şu anda müzenin 30 binden fazla eser vardır. Müzede sergilenen eserler Gence'nin en eski dönemlerinden başlayarak son zamanlara kadar gelir. Müzenin ana fonunda 24785 eser vardır. Bunlardan 4483 arkeoloji, 1648 adeti etnografik, 392 resim, 9 heykeltıraşlık, 2753 fotoğraf, 9259 belge, 3441 nümuzmatik, 1984 kitap, 816 adedi ise vatanseverlik alanlarına aittir. MK.

Müzede sergilenen Muhammed Cihan Pehlevan atfedilen konusvarı (konik.MK.) kab.

Müzenin ilginç eserlerinden biri de Atabeyler devletine tam olarak Muhammed Cihan Pehlivan atfedilen konik kaptır. Aynı kap eski Gence'den Poylu köy öğretmeni Memmedov tarafından tesadüfen bulunmuştur. Alt bölümü kırık olan bu kabın yüksekliği 30, gövdesinin en geniş yerde çapı 18 cm dir. Narın kilden dulus (Çömlek MK.) çarkında yapılmış kap iyi pişirildiğinden taş gibi sağlamdır. Sıvıyı iyi saklaması, hopdurmaması (emmemesi) için içerisi angoba ile (özel berkitici mehlulla) örtülmüştür. Sanatsal açıdan büyük ustalıklı çok nefis şekilde yapılmıştır. Gövdesinin ortasını çevreleyen enli kemerdeki çift sümbüller arasında altı yerde süvari tasviri, ondan yukarıdaki dar kemerde kaçış durumunda 22 tavşan resmi, ondan sonraki kemerde 6 kelimelik yazı (yazıda Arapça "Atabey Muhammed Cihan Pehlevan Allah ondan razı olsun" sözleri yazılıdır) daha yukarıda ise 14 kuş motifleriyle mühürlenmiş.

11 İlidenizliler, Kuzey ve Güney Azerbaycan'da kurulmuş atabeylik. Kurucusu, atabey Şemseddin İlideniz idi. Kıpçak Türkü olan Şemseddin İlideniz'in kurduğu atabeylik Nahçıvan merkezli olmak üzere Azerbaycan'ı yönetmiş. Pehlivan döneminde başkent Nahçıvan'dan İran'ın batısındaki Hemedan'a geçirilmiştir. Kızıl Arslan döneminde ise Tebriz ele geçirilmiş (1174) ve burası başkent yapılmıştır. Şemseddin İlideniz'in ilk efendisi vezir Kemâleddîn Sumeyremî idi. Onun 9 Mayıs 1122 tarihinde bir suikast sonucu öldürülmesi üzerine bütün serveti Sultan Mahmud'a kaldı. İlideniz, Sultan Mahmut'un 10 Eylül 1131 tarihinde ölmesinden sonra en nihayet Sultan Mesut'un köleleri arasına girdi. Bu, İlideniz'in hayatının akışını değiştirdi. Zekâsı ve kabiliyetleri ile kısa bir sürede sultanın ilgisini çekerek sıvırıldı ve ikbal basamaklarını hızla tırmanarak askeri sınıfa dâhil edildi ve kısa sürede sultanın en çok güvendiği emirleri arasına katıldı. Sultan Mesut, kendisine bağlı bu emiri taltif ederek onu ölen kardeşi Tuğrul'un dul kalan karısı Mu'mine Hatun ile evlendirdi. Bu evlilik sonucu Selçuklu hanedanının da damadı olarak kendisine atabeylik göreviyle birlikte Azerbaycan eyaletinde bir bölge ikta edildi. 1139-1040 yılları civarında bu görevine başladı. Onu Azerbaycan'ın en büyük gücü haline getiren olaylar bu sırada gelişmeye başladı: İlk olarak Azerbaycan ve Arrân bölgesinin valisi ve hakimi pozisyonunda olan Atabeg Karasungur, Gürcüler ile yaptığı mücadelelerde eşini ve çocuklarını kaybettikten 1140-1141 yılları civarında sonra vefat etti. Onun ölümünden sonra kendisi gibi Sultan Tuğrul'un kölelerinden Çavlı Candar, bölgenin idaresini eline aldı ve bu durum; Sultan Mesut tarafından onaylandı. Çavlı Candar, damarlarının kopması sonucu Ekim-Kasım 1146 tarihinde hayata veda ettikten sonra iktaları olan Gence ve Arrân toprakları Hâcib Abdurrahman Togan Yürek'e atabeylik verilmek suretiyle ikta edildi. Bu emirin baskıcı ve isyancı hareketleri üzerine Sultan Mesut'un emriyle harekete geçen Emir Has Bey, Emir Zengi Candar'ın da yardımıyla, sefere çıkmaya hazırlanan Togan Yürek'i aynı yıl içerisinde öldürttü. Bu emirlerin ortadan kalkmalarından sonra bütün Azerbaycan'ın en güçlü emiri haline gelen İlideniz, ölümüne kadar Azerbaycan atabeyi olarak kalarak ve gittikçe güçlenerek varlığını devam ettirdi. Aynı zamanda kendisinden sonra oğulları ve torunlarının yaşatacağı Azerbaycan Atabeyliği'nin kurucusu olma vasfını taşıdı. Hükümdarları sırasıyla şu şekildedir:

Şemseddin İlideniz (1146-1175)

Cafer Pehlivan-ı Cihan (1175-1186)

Kızıl Arslan (1186-1191)

Ebu Bekir (1191-1210)

Özbek Pehlivan (1210-1225)

“Kutluk İnanç¹² (peser-e, پسر) ba, ezemete, bolend pay-e Cahan Pehlevan” (Kutluk İnanç, Cahan Pehlivan’ın büyük ve azametli oğludur¹³). Sonra E. Hüsaynı bu yazıyı Azerbaycan Türkçesinde “İnanc edime yadına Cahan Pehlevanğa” (beni unutmamak için Cahan Pehlivana yadigar), okumuştur (Muhammed Cemaluddin Surur, 1993:15; Samuel, 1876:463; Rasim Əfəndi, 2007:37, 67. MK)¹⁴.

12 Muhammed Cihan Pehlivanın paylaşımına göre Kutluk İnanç, Irak’tan Horasan’a dek Irak Selçuklu devletine dahil olan araziye kontrol etmeliydi. Amcası Kızıl Arslan’a karşı düzenlenen komploda Kutluk İnanç da yer almıştı. Kızıl Arslan’ın ölümünden sonra (1191) o, Rey ve İsfahan hakimisi oldu. Kutluk İnanç hakimiyet uğrunda kardeşi Ebu Bekir ile yaptığı mücadeleyi kazanamadı. Annesi İnanç Hatun’un Sultan Tuğrul (1176-1194) tarafından öldürülmesi ile ilgili Harezmşah Tekeş’e (1172-1200) yaklaştı ve Rey savaşında (1194) Sultan Tuğrul’u öldürerek başını Harezmşah Tekeş’e (Harezmşah Devleti’nin gelişme ve parlama devresi İl Arslan’ın oğlu Alaeddin Tekeş (veya Töküş) zamanına rastlar. Alaeddin Töküş önce babasının yerine tahta geçen küçük kardeşi Sultanşah ile onun arkasındaki asıl kuvvet olan annesi Terken Hatun’u kaçırmaya mecbur bırakarak Horasan bölgesinde kuvvetini kabul ettirdi. Sonra civarındaki devletlerle temasa geçti. O sırada artık son günlerini yaşayan Selçuklu Devleti’nin topraklarını ele geçirmek üzere yaptığı bir savaşta Selçuklu Sultanı İkinci Tuğrul’u yendi ve öldürdü. İran’ın batı tarafları hariç, bütününe hakim oldu. Bağdat’taki Abbasi Halifesi’ne kendini Selçukluların mirasçısı ve zamanın sultanı olarak tanıtmak için çok çalıştı ve sonunda başardı.) gönderdi. Harezmşah İsfahan’ın kontrolüyle Kutluk İnanç’ı görevlendirdi. Fakat bir süre sonra Harezmşah Tekeş Kutluk İnanç’ın İsfahan, Rey ve Hemedan’da bağımsız devlet kurma isteğini öğrenip onu çaktırmadan hile ile öldürttü.

13 قتلغ اينانچ پسر محمد جهان پهلوان-Cahan Pehlivan’ın oğlu Kutluk İnanç.

14 Azerbaycan Atabeyleri veya İldenizliler, Irak Selçuklu Sultanlığı’nın tam çöküş içinde bulunduğu ve bağımsız eyalet kuvvetlerinin gelişmesini önlemeye muktedir olamadığı on ikinci yüzyılın ikinci yarısında Azerbaycan’ın büyük kısmı ile Errân ve kuzey Cibâl’ı kapsayan kuzey-batı İran’ı idare eden bir atabey hanedan idiler. Bu hanedanın ilk atabeyi Şems ed-Dîn İldeniz (1137-1175) Selçuklu vezirlerinden Kemal Sumeyremi’nin yanında yetişmiş ve sonra kendisini Erran valisi tayin eden Sultan Mes’ud b. Muhammed’in hizmetine girmişti. Ayrıca Sultan Mes’ud’un onu Sultan II. Tuğrul’un dul kalan eşi Mü’mine Hatun ile evlendirdiğini görmüştük. Bu evlilik ile yıldızı daha da parlayan İldeniz, üvey oğlu Arslan-şah’ı 1161’de Irak Selçuklu tahtına oturtmaya muvaffak oldu. Arslanşah’ın sultanlığı müddetince (1161-1175/76) tahtın arkasındaki hakiki kuvvet ve kudret İldenizlilerin elinde idi. İldeniz’in Mü’mine Hatun’dan Nusret ed-dîn Muhammed Cihan Pehlivan ve Muzaffer ed-Dîn Kızıl Arslan Osman adlarında iki oğlu olmuş idi. İldeniz, oğlu Pehlivan’ı Rey hakimisi İnanç-Sungur’un kızı İnanç Hatun ile evlendirdi. İldeniz’in ölümünden sonra Atabeyliğin başına Pehlivan geçti. Atabey Pehlivan’ın İnanç Hatun’dan Kutluğ İnanç ve Emir E miran Ömer adlarında iki oğlu vardı. Onun başka bir Türk kadim Zahide Hatun’dan Ebû Bekr, bir cariyeden de Özbek adında bir oğlu olmuştu. Atabey Pehlivan ölümünden önce (1186), dört oğlunu ülkenin bir bölgesine tayin ve amcaları Kızıl Arslan Osman’a itaat etmelerini vasiyet etmişti. O karısı İnanç Hatun’a düşkün olup, adı geçen hatunun nüfuzu altında idi. Böylece Azerbaycan Atabeyliği’nin basma Kızıl Arslan Osman geçti. Fakat onun Atabeyliğin başına geçmesi hem Irak Selçuklu Sultan III. Tuğrul’u ve hem de İnanç Hatun’u memnun etmemişti. Kızıl Arslan kendi yanında büyüyen Ebû Bekr’i oğlu kadar seviyor ve tutuyordu. Onun bu tercihi özellikle kendi oğullarının ikinci planda kalması sebebiyle İnanç Hatun tarafından hoş karşılanmamıştı. Sultan III. Tuğrul ise artık atabeylerin gölgesinde yaşamak istemiyordu. İnanç Hatun da bu merhalede onu destekliyordu. Nitekim bir süre sonra harekete geçti, kocası Pehlivan’ın kumandanlarından Ay-Aba ve Rus’u yanına çağırdı. Daha sonra İnanç Hatun, oğulları ve kumandanlarla birlikte, Hemedan’dan Rey şehrine gittiler, fakat bir başarı elde edemediler (1187). Öte taraftan Sultan III. Tuğrul ve Kızıl Arslan da üstünlük mücadelesine girişmişlerdi. Kızıl Arslan bu sırada yeğeni Kutluğ İnanç ile birleşti, İnanç Hatun ile de Hemedan’da evlenerek Irak emirlerini kendisine bağlamayı ve hiç olmazsa bir cephede rahatlamayı ümit ediyordu. Ancak Kızıl Arslan’ın bu mutlu günleri uzun sürmedi. Kısa bir süre sonra kendisine iltifat etmediği için ondan nefret eden İnanç Hatun ve Irak emirleri birleşerek Kızıl Arslan’ı sarhoş bir halde uyurken öldürdüler (1191). Ebû Bela Kızıl Arslan’ın öldürüldüğünü öğrendiği zaman Azerbaycan’a yöneldi ve Nahçıvan’a ulaştı. O, Atabey Pehlivan’ın zevcesi Zahide Hatun’un elinde terbiye görmüş ve Zahide Hatun, Ebû Bekr’i kendi oğlu yerine saymıştı. Ebû Bekr geldiğini Hatun’a haber verdi. Zahide Hatun da Ebû Bekr’i Nahçıvan’a aldı, şehrin beyini huzuruna çağırarak, “işte şehrin ve ülkenin sultanı budur” dedi. Ebû Bekr daha sonra bu hatunun desteği ile Azerbaycan Atabeyi oldu. Bir keresinde Gürcüler Ebû Bekr’i Nahçıvan şehrinde sıkıştırdılarsa da Zahide Hatun bir miktar mal vererek onlarla anlaşma yaptı ve böylece şehri Gürcülerin elinden kurtardı. Öte taraftan İnanç Hatun, Tuğrul’a haber göndererek, onunla evlenmek istediğini ve bu gerçekleşirse yanında bulunan hazineleri ile kendisini destekleyeceğini bildirdi. Sultan Tuğrul bu isteği kabul ederek İzz ed-Dîn Ferec Hadim adındaki bir adamı hatunun yanına gönderdi. Nihayet İnanç Hatun ile Sultan Tuğrul Hemedan’da nikahlandı (Eylül 1192). Fakat bu evlilik kısa sürmüş ve İnanç Hatun ölmüştü. Onun eceliyle öldüğü veya Sultan Tuğrul tarafından boğdurulduğu rivayet edilmiştir. Azerbaycan Atabeylerinin sonuncusu Özbek (1210-1225) idi. Özbek son Selçuklu sultan III. Tuğrul’un kızı Melike Hatun ile evlenmişti.

Daha sonra tarih ilimleri doktoru Ramin Ehmedov (Elm və Həyat Jurnalı, 1985, N5, Nadir Tapıntı) “Kutluk İnanc ezimete bolend ba Cahan Pehlevan” (Kutluk İnancın büyük meramı Cahan Pehlivanlıdır) okumayı hakikate daha uygun saymakla beraber, kati fikir söylemeyi uzmanların uhdesine bırakmıştır.

Tenkiti makalenin müellifleri ise “Böylelikle, biz kitabeyi “Kutluk İnanc ezimet-e ba izz ba Cahan Pehlevan-Kutluk İnanc Cahan Pehlevan'ın en istekli arzusu, ezizidir”-diye okuduk” (Ebülfez Hüsaynı-Mürsel Mürselov, 18 Fevral 1983: 135). Görüldüğü gibi bu dört okunuşun hiç biri başkası ile uygun değil.

Uzman epigraf M. Nimetova ve akademik Z. Bünyadov'un fikrini son netice gibi kabul edip, bir daha bu konu hakkında kimse kendi okuduğu şekilde fikrini bildirmeme midir? Yahut yeni epigrafın yetişmesini mi gözlemeliyiz!?

Bu konu hakkında yeni-yeni fikirlerin meydana çıkması ve onların yanlışlarının garezsiz tenkiti yalnız ve yalnız ilmin inkişafına yardımdan başka bir şey değildir. Buna göre de hem hakkında konuştuğum üç makale, hem de onlara yazılan tenkiti makale (istihza ve itham hisseleri çıkmak şartı ile)müspet ilmi adımlar gibi kıymetlendirilmelidir. Belirtmeliyiz ki, aynı kitabeyi biz de yalnız muhtelif şekiller esasında başka türlü okuduk, ancak şimdilik küre biçimindeki kabın kendisini görmediğimiz için fikrimizi bildirmeği gerekli görmüyoruz. Tenkiti makalede bahsedilen meselelerin bir kaçının araştırılması ile meşgul olmadığımıza göre gibin yanlış, gibin doğru dediğini söyleyemiyoruz.

Yalnız “Lezgi Mescidi” (Fetullayev-Figarov, 1998:105; Qiyasi, 1991: 47; Щеблыкин, 1943:9-10. МК.)¹⁵ diye adlandırılan abidenin üzerinde yaptığımız kısa araştırma gösterdi ki, Şamil Fetullayev ve A. Hüsaynı'nın yazdıkları “Bir Abidenin Sırrı” adlı makale çok hayırlı ve gerekli makaledir.

Makale şöyle başlıyor: “İçeri şehir abidelerinin kadim tarihi bilinmektedir. Onların mahiyeti şimdilik gerektiği kadar açılıp öğrenilmemiştir”. Sonu ise şöyle bitiyor: “Abidelerde olan her hangi bir

Melike Hatun da bu hanedanın siyasî tarihinde rol oynayan kadınlardan biridir. Moğolların Tebriz surları önünde görünmesi ile Özbek ailesini Hoy şehrine göndermişti.Daha sonra Celâl ed-Dîn Harezmsşah Tebriz üzerine yürüdü. Ancak Atabey Özbek şehri terk etmiş ve bu defa eşi Melike Hatun'u şehirde bırakmıştı. Melike Hatun şehrin ileri gelenlerini toplayarak teslim olmalarını teklif ve onlar da bunu kabul etmişlerdi. Neticede Celâl ed-Dîn Harezmsşah Melike Hatun ve Atabey'in adamlarının Hoy'a gitmeleri şartı ile, Tebriz'i teslim aldı (25 Temmuz 1225).Ayrıca Melike Hatun Hoy şehrinin iktâ olarak kendisinde kalmasını garanti etmişti. Bir süre sonra Melike Hatun, Tebriz'e elçi olarak gönderdiği kadınlar vasıtasıyla, Sultan Celâl ed-Dîn ile evlenmek istediğini bildirdi. Dedikodulara sebep olan bir boşanmadan sonra Atabey Özbek'ten ayrılan Melike Hatun Sultan Celâl ed-Dîn ile evlendi. Fakat bu evlilik de yürümemiş, Melike Hatun Eyyubilerden Melik Eşrefe başvurarak Ahlat'a gitmişti.

15 Aşur-Lezgi Mescidi: İçeri şehir'de Kız Kale'nin batısında yer alan yapı, Lezgi mescidi olarak da adlandırılmaktadır. Dıştan üzeri düz damlı, dikdörtgen prizması şeklinde tek yapı kütesinden oluşan mescidin minaresi yoktur. Güney yönde, bir bölümü önünden geçen yolun bugünkü kotundan biraz aşağıda kalan mescidin kuzey bölümü tamamen zemin seviyesinin altında bulunmaktadır. İçeri şehrin tarihi merkezinde Kız Kulesi ile Sınık kale abidesi arasında herkesin "Lezgi Camisi" olarak tanıdığı bir anıt var. Kendi mimari yapısı ile eski şehre özel görkem veren bu yapı bugün de insanlarda merak uyandırıyor. İçeri şehrin en eski yapılarından olan cami olduğu gibi korunup-kaydedilir ve şu anda da kendi işlevine uygun faaliyet göstermektedir. Cami 1169 yılında üstat Aşur İbrahim oğlu tarafından yapıldığından halk arasında “Aşur Camii” olarak adlandırılmıştır. Bir binanın ikinci adını, yani “Lezgi Mescidi” adını ya XIX. Yüzyılda ya da XX. yüzyılın başlarında oluştu.MK.

yazı korunup saklanmalı, berpa olunmalı ve okunup öğrenilmelidir. Onlar bizim içtimai-siyasi ve medeni hayat tarihimizin sayfasıdır. Hakkında konuştuğumuz abidenin sırrı ise bununla bitmiyor. Orada başka ilmi tetkikatlara da kesinlikle büyük ihtiyaç vardır” (Edebiyat ve İnce Sanat Gazetesi, 18. XI. 1983). Makalede konulan talepler arzu ve istektir. Burada ne kabahat var ki, tenkiti makalede “müellif (yalnız A. Hüseyini dikkate alınıyor. E. Elçibey). . .

Yeni bir keşif yapıyormuş gibi, yazıların mimarlık tarihi için değerli kaynak gibi ehemmiyetini abidelerin tetkiki ile alakalı şahıslara, teşkilatlara “anlatmaya çalışıyor”. Böylelikle kanıtıyor ki, Hüsaynı hatta bundan çok-çok önce yapılmış tetkikat işlerinden, eserlerinden bihaberdir”-diye itham ediliyor.

Yine de tekrar etmeye mecburuz ki, her iki makalede hem tenkit olunan, hem de tenkit eden makalede yanlışlar var. Ancak her ikisi ilmin inkişafı için hayırlıdır.

Tenkit olunan makalede deniliyor ki: “Abidenin kuruluşuna gelince, demeliyiz ki, iki kattan ibarettir. Alt kat diye adlandırdığımız birinci kat İslamiyet’ten çok önceki-Kız Kalesi’nin etrafındaki ilgili silsile eserlerdir. O, hem abide materyaline hem de sanat-mimarlık üslubuna göre de eskilere aittir. Mesela birinci katın sütunları (tağları) dairevi, ikinci katıninki ise köşelidir. Bunlar ayrı-ayrı üslup da, hem de ayrı-ayrı zamanlarda dikilmiştir. Malum olan şudur, ikinci katın hazır düzen üzerinde sonradan inşa olunmuştur”. Çok doğru bir müşahidedir, birinci katının yukarı kısmı açıkça görünüyor ve onun temeli hala gün yüzüne çıkarılmamıştır. Açıkça diyebiliriz ki, şarkta kadim dinlere, inançlara ait bir dizi ibadetgâhlar İslam devrinde mescide döndürülmüştür, bu abide de aynı kabildendir. Doğrudan da bu abidenin sırları hala tam öğrenilmemiştir. Genel olarak dersek, abideyi öğrenirken bir dizi yanlışlar yapılmış ve abide olduğu gibi anlaşılmamıştır.

Şamil Fetullayev ve E. Hüsaynı mescitteki bir kitabe hakkında şöyle yazıyorlar: “Denildiği gibi, abidenin tarihi daha kadimlere aittir. İçeride şarka doğru dikilen mihraba benzeyen nakışlı sütunun üstünde kadim, sade kufi hatla: “Üstat Aşur (Aşurbəyli, 2006a:6-94; Aşurbəyli, 2006b:186)¹⁶ Neccar Emir Hamzaoğlu Bakılı'nın eseri, Tarih-yüz dokuz, altmış ve beş”. Bu tarih 174 hicri, miladi 791-VIII. asra aittir”.

Tenkiti makalede ise şöyle gösteriliyor: . . Kitabe esas fasaddan (cephe) binaya dâhil olan kapı yerinin üstünde konulmuştur. Bu kitabenin hattı makale müelliflerinin dediği gibi kufi değil, neshdir. Kitabe henüz 40 yıl bundan evvel A. Alaskerzade (Aleskerzade, 1947:370)¹⁷ tarafından doğru bir

16 Kitabelerde rastlanan "üstad" rütbesi "yüksek vasıflı usta" anlamına geliyor ve çeşitli meslek sahibi olan sanatçılara veriliyordu. Resim ve desen ustalarına, genellikle, "Nakkaş" diyorlardı. Taş üzerinde oyma ustaları "hakkak" olarak adlandırılıyordu. Hakkak hattat Muhammed el-Arifin adı İçeri şehirdeki Molla Nesrulla (XIV.yüzyıl) camisinin kitabesinde kalmıştır. "Neccar" denilen ağaç, geç vb. üzerinde sanat oyma ustaları ayrıca grup oluşturuyordu. İçeri şehirde üstad Neccar Asur ibn İbrahim Bakuyi'nin adı geçen yazıt kalmıştır. Ustanın nisbesi onun Bakülü olduğunu bildirmektedir.

17Hüddud əl-Aləm,Tərcümə:Ə.Ələsgərzadə, AMEA TİEA inv. №257, 37 s.;Sefiyye Hanım, (İ.Caferzade və E. Alesgerzade ilə birlikdə-1947-1960'ə qədər hazırlamışdır), “Abşeron’un Kabirtaşları Üzerinde Kazılmış Nakış ve Yazılar”, Albümü,1960-1970;Bakıxanov, A. Gülüstani-İrəm / A. Bakıxanov ; red. Ə. Əsədzadə burax. məs. V. Bəhməni tərc. ed. M. Əsgərli, red. Ə. Ələsgərzadə ; Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi; M. F. Axundov adına Milli Kitabxanası ; Bərpanəşr.-2-ci nəşr.-Bakı : Xatun Plus, 2010.-302 s.

biçimde okunmuş ve metini neşredilmiştir. “Bakılı Neccar İbrahim’in oğlu usta Aşur’un işidir. Beş yüz altmış yeddinci il”. (hicri 567/1171-72). Bu doğrudur ki, kitabenin hattı neshdir, Aşur’un atasının adı Emir Hamza değil, İbrahim’dir. Bizce Neccar tehellüs (lakap-mahlas) gibi okunmalı ve İbrahim Neccar olmalıdır. Tarih ise “569. yıl” olarak okunmalıdır. Arap dilinde yedi ve dokuz sayıları noktasız yazı ile yazıldığında aynı şekilde okunur, yalnız “dişlerin” ölçüsü ile belirginleşir. Burada birinci “diş” yüksek olduğundan “tise-تسعة”-dokuz okunmalıdır. Tenkiti makalede doğru okunuş gibi kabul edilen A. Alesgerzade’nin “üstadi”-”usta” gibi vermesi doğru. Aşur usta değil, üstadıdır ki, bu da öğretmen, âlim manasındadır.

Bütün tetkikatçılar ve tenkitçiler nerde şaşırmış, neyi görmemişler?

Sonradan mescit yapılan bu kadim abidede iki mihrap var. Abideyi öğrenmenin esas açarlarından biri budur. Belli olduğu gibi, mescidin en çetin kurgusu mihraptır. Mihrap namaz kılanlara Mekke’nin istikametini doğru göstermek içindir. Mekke’nin istikametini doğru tayin etmek için astronomi ve coğrafyayı iyi bilmek lazımdır. Her hangi bir mescidin mihrabını yapmak çok mesuliyetli iş sayılıyordu. Ona göre de mihrabı yapmak hususi kabiliyet talep ettiği için bunu yüksek bilgili adamlara, âlimlere havale ediyordular. Hicri 569 (1173-74)’de dikilen mihrabın müellifi Ustad Aşur’dur. Asrımızın başlangıcında muayyenleştirilmiştir ki, mescidin mihrabı çok da doğru değil. Ona göre de evvelki mihraptan bir kaç metre sağa yeni mihrap yapılmıştır. İkinci mihrabın müellifi Kerbelayı Guluzade, banisi ise usta Hanife Rahimzade’dir. Bu mihrap hicri 1326/1908’de yapılmıştır. Bu mihrap hakkında tenkiti makalede deniliyor ki: “Lakin mihrabın üzerindeki kitabe onun dikilmesi değil, berpası tarihi ile ilgilidir. “Kad ceddede¹⁸”-yenilenmiştir, berpa olunmuştur demektir. Yani, mihrap 1326/1908’de tamir olunmuştur (Ebülfez Hüsaynı-Mürsel Mürselov, 18 Fevral 1983: 134; Tüfekçioğlu, 2002:114; Dünder, 2001: 277; İlter, 1978:105; Sönmez, 1989: 343). “Yukarıda dediğimiz gibi, eski mihrap doğru olmadığından, mescide başka yeni mihrap yapılmış. Ona göre de “Kad (Cantay, 1992: 73; Hacıfettahoğlu, 2001: 57; Dünder, 2000:156; Bayhan, 1997:25; Uzunçarşılıoğlu, 1929:112; Aytekin, 1999: 105, 136; Top, 1998:12, 35; Gündoğdu, 1991: 65)¹⁹ ceddede”-tamir olunmuştur değil, “yenilenmiştir” yani yeni mihrap yapılmıştır manasında anlaşılmalıdır. Yeri gelmişken belirtelim ki, tenkit olunan makalede Kerbalayı Guluzade’nin adı “Gebrulla”, tenkiti

18 Ceddede (جدد): Arapçada, yeniledi, restore etti anlamına gelmektedir. Yapıların asli plan şemalarında değişikliğe gidildiği durumlarda müceddeden inşa, bina, ihya, tekmiil gibi terimler kullanılır.

19Bena (بنى-بنا): Arapçada, bina etti, inşa etti, kurdu anlamında geçmiş zamanlı bir fiildir. Kad Ceddede, Bena ile birlikte kullanılır. Edirne Selimiye Camii kitabesinde örneği bulunan Arapça pekiştirme edatıyla birlikte kullanımı, kad bena şeklinde ifade edilmektedir. Mısır Kahire Süleyman Paşa Camii (935-1528) inşa kitabesinde Kad bena ve 'ammera (inşa ve imar etti) ifadesi yer alır. Dişil (müennes) formu benet ve ibtenet şeklinde gelir. Edirne Selçuk Hatun Camii (860-1455-56) girişindeki kitabede, Benet hâza'l mescide Selçuk Hatun binti Mürsel (bu camiye Mürsel Kızı Selçuk Hatun inşa etti) ifadesi yer almaktadır. Bu terimin edilgen şekli buniyet de kitabelerde yer almaktadır. Birgi Aydınogulları Türbesi (734/1333) kitabesinde Buniyet hazi'l turbetu (bu türbe inşa edildi) ifadesi bunun bir örneğidir. Türkçe kitabelerde bina etti, bina kıldı, eyledi bina şeklindeki kullanımları da vardır. Aynı ifadenin Farsça tamlama şekli olan bina kerd ve bunun çoğul ifadesi bina kerdend şekline daha çok doğu bölgemizdeki kitabelerde rastlanmaktadır.

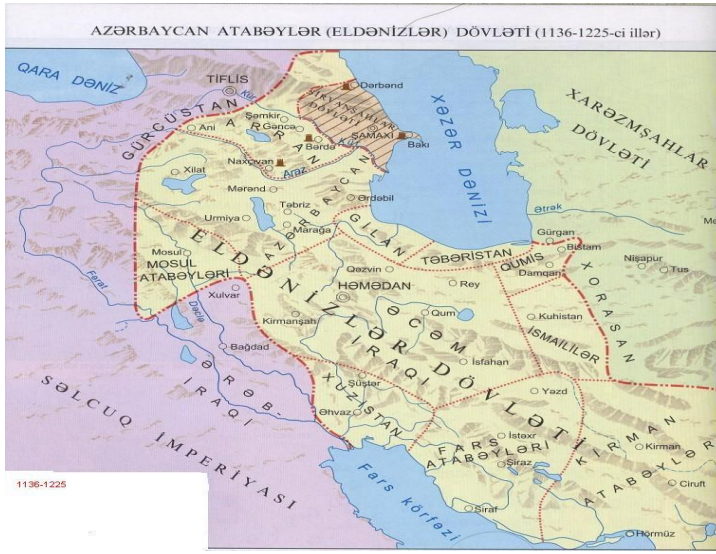
makalede ise “Eğber Bala” diye okunmuştur. Bu adın Arap alfabesi ile şimdiki şekli başka türdür. İki okunuşun hiç birini tamamen doğru sayamayız. Biz de tam okuyamadık. Onu tamamen okumak için merdiven koyup, yazının yanına ulaşmak lazımdır. Mescitte şimdi çokça tahta, kutu vb. döküntüleri var. Mihrabın yazı olan yerine ulaşmak mümkün değil. Tenkiti makalede deniliyor ki: Hüsaynı. . . “Usta Hamza Rahimzade” yerine “Usta Rahim Hanifeoğlu” okumuştur. Bundan öncede “Usta Hanifa Rahimzade” yazıldığı halde (bu doğrudur) nedense dikkatsizlik edilmiş. Burada “Usta Hamza Rahimzade” yazılmıştır. Bir daha göstermeliyiz ki, bir sıra müspet yönlerle beraber tenkit edilen makalelerde yanlışlar da var ve haklı tenkit olunmuştur. Ancak aynı makalelerin müelliflerini mantıksızlık, “başa düşmemek-anlamamak” “kabaca okunuş” ve “tarihi sahteleştirmeyle” itham etmek adaletsizliktir. Aksine bu meseleye yeniden dokunup onları bir daha müzakereye çıkardıkları için tenkitle beraber takdir de edilmelidirler. Azerbaycan epigrafik abidelerine bigâne kalamayız. Yüzlerce epigrafik abide hala kaydedilmemiş, çoğu hala layıkıyla araştırılmamıştır. Bahsedilen mescidin özünde içeriden tavanın kalın kemeri üzerinde 19 taş var. Taşların iki yüzü yazılıdır, birçoğunun yazısı tamamen bozulmuş, kalanları da bozulmak, dağılmak üzeredir, henüz şimdiye kadar okunmamış. Epigraflar okumasın, başkaları da sussun, o zaman nasıl olsun?!

SONUÇ

Bir kişi, eser ya da konuyu doğru ve yanlışlarını göstererek anlatmak amacıyla yazılan kısa metinlerdir. Hedeflenen ögeyi doğru ve yanlış yönleriyle tanıtmayı amaçlayabileceği gibi, bu ögenin doğru tanıtılmasını sağlamayı ve bir değerlendirmeyi de hedef alabilir. Eleştiri (tenkit), bir şeye kıymet biçme, o şeyi kıymetlendirme demektir. Aslı Yunanca "Kritikos" kelimesinden gelen "Critic" (hükmetme) karşılığı olarak dilimizde kullandığımız "tenkit" kelimesi "nakd" kökünden türemiştir. "Nakd", bir şeyi satın alırken verilen akçe, kıymet ölçüsüdür ve tenkit, o şeyi kıymetlendirme anlamını taşır. Bir eser ya da yazar hakkında inceleme yapan ve bir değer yargısına varan kişiye eleştirmen (münekkit = tenkitçi) denir. Eleştirmen; düşünce, sanat ve edebiyat alanında topluma yarar sağlayan; sanatın, sanatçının ve toplumun yol göstericisi olan; eserlerdeki zenginlikleri gözler önüne seren; okuyucuya kılavuzluk yapan kişidir. Eleştiride amaç; iyi olanın değerini ortaya koymak, sanatı unutulmaktan kurtarmak, iyi olmayana ve kötüye fırsat vermemektir. Eleştiri yapmak için inceleme yapmasını bilmek gerekir. İnceleme yoluyla, eleştirilecek olan şey tanıtılır, sonra eleştiriye geçilerek olumlu ve olumsuz yanlar bulunur ve bir yargıya varılır. Eleştirme, herhangi bir kişiyi, konuyu, sanat eserini vb/çeşitli yönleriyle irdelemektir. Bu irdeleme sonucunda onların iyi ve kötü bütün yönleri ortaya konur. "Eleştiri" sözcüğünün kökü “elemek”tir. Elekten geçen ve geçmeyen taneler vardır. Ebülfez Elçibey, “Üç Makale ve Onların Tenkiti Hakkında Notlar” adlı makalesiyle, ilmi çalışma yapan şahsiyetler hakkında hakarete varacak ifadelerin

kullanılmaması gerektiğini (Yeni bir keşif yapıyormuş gibi, yazıların mimarlık tarihi için değerli kaynak gibi ehemmiyetini abidelerin tetkiki ile alakalı şahıslara, teşkilatlara “anlatmaya çalışıyor”. Böylelikle kanıtlıyor ki, Hüsaynı hatta bundan çok-çok önce yapılmış tetkikat işlerinden, eserlerinden bihaberdir”-diye itham ediliyor.) belirtiyor, ancak eleştirinin ilmin inkişafı için olmazsa olmazlardan olduğunu da (Yine de tekrar etmeye mecburuz ki, her iki makalede hem tenkit olunan, hem de tenkit eden makalede yanlışlar var. Ancak her ikisi ilmin inkişafı için hayırlıdır.) belirtiyor.

EKLER

İldenizliler Devleti

Gence-Şar-Konik Kap (Azərbaycan Arxeologiyası, 2008:138-139)

Aşur Mescidi-Lezgi Mescidi

Aşur Mescidi-Lezgi Mescidi

Aşur Mescidi-Lezgi Mescidi

Gence Tarih-Diyarşünaslık Müzesi

KAYNAKÇA

- ALESKERZADE, A. , *Nadpisi Arhitekturnih Pamyatnikov Azerbayeana Epoha* Nizami, Moskva-Baku, 1947.
- AŞURBƏYLİ, Sara, *Bakı Şəhərinin Tarixi*, Bakı, "Avrasiya press", 2006.
- AŞURBƏYLİ, Sara, *Şirvanşahlar Dövləti, "Əbilov, Zeynalov və Oğulları"*, 2006b, Bakı şəhəri, Nəşriyyat-Poliqrafiya Evinin Mətbəəsi.
- AYTEKİN, Osman, *Ortaçağ'dan Osmanlı Dönemi Sonuna Kadar Artvin 'deki Mimari Eserler*, Ankara, 1999.
- AZƏRBAYCAN ARXEOLÖGİYASI. Altı Cildə, VI Cild. Bakı, "Şərq-Qərb", 2008.
- AZƏRBAYCAN İLİMLER AKADEMİYASININ XEBERLERİ, Tarih, Felsefe ve Hukuk Seriyası, N3, 1985, s. 132-136.
- BAYHAN, Ahmet Ali, *Mısır 'da Osmanlı Devri Mimarisi*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van, 1997.
- BAYRAMOV, Adilxan, Mədəniyyət, 2010, 22 Sentyabr, S. 15.
- CANTAY, Gönül, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, Ankara, 1992.
- DÜNDAR, Abdülkadir, "Osmanlılarda Tamir Süreçleri, Çeşitleri ve Bazı Selçuklu Yapılarındaki Uygulamalar", *L. Uluslar arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi*, Bildiriler I, Konya, 2001.
- DÜNDAR, Abdülkadir, "Osmanlı Mimarisinde Yapıların İnşa Süreci Üzerine Bir Araştırma", *Kök Araştırmalar*, Osmanlı Özel Sayısı, 2000, s. 156.
- EDEBİYAT VE İNCESANAT GAZETESİ, 18. XI. 1983.
- ELM VƏ HƏYAT JURNALI. (1985). N5, "Nadir Tapıntı".
- FETULLAYEV-FİGAROV, Şamil, *Arhitekturnaya Enstiklopediya* Baku-Ankara, 1998.
- GÜNDÖĞDÜ, Hamza, *Doğu Bayazıt İshakpaşa Sarayı*, Ankara, 1991.
- HACIFETTAHOĞLU, İsmail, *Trabzon 'da Osmanlı Kitabeleri*, Ankara, 2001.
- İLTER, Fügen, *Osmanlılar 'a Kadar Anadolu Türk Köprüleri*, Ankara, 1978.
- MUHAMMED CEMALUDDİN SURUR, *en-Nüfûzu'l Fatimîyyîn fî Cezîreti'l-Arab*, Kahire, 1993.
- NEMETOVA, Mehriban. (1985). *Azerbaycan'ın Epigrafiq Abideleri*, Bakü.
- QİYASI, C. *Nizami Dövrünün Memarlıq Abidələri*, Bakı, Işıq nəşriyyatı, 1991.
- RASİM ƏFƏNDİ, *Azərbaycan İncəsənəti*, Bakı, "Şərq-Qərb", 2007.
- SAMUEL, Anili, *Tables Chronologiques*, St. Petersburg, 1876, II, s. 463.
- SÖNMEZ, Zeki, *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk Mimarisinde Sanatçılar*, Ankara, 1989.
- TOP, Mehmet, *Hoşap'taki Mahmudi Beylerine Ait Mimari Eserler*, Ankara, 1998.
- TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit, "Türk Mimarisinde Yazı", *Türkler*, 6, Ankara, 2002.

UZUNÇARŞILIOĞLU, İsmail Hakkı, *Kitabeler*, II, İstanbul, 1929.

ЩЕБЛЫКИН, И. П. , *Памятники азербайджанского зодчества эпохи Низами*, Баку, 1943, с.9-10.